

Kada teorije pričaju priču: naratološki susreti

Mirnes Duranović

Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet

mirnes.duranovic@ff.unsa.ba  orcid.org/0009-0005-5471-3457

Uvod

U augustu 2017. godine, u izdanju University of Toronto Press, objavljena je knjiga *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* autorice Mieke Bal. Tom prilikom pripremljeno je četvrto izdanje publikacije, (u pripremi je peto revidirano izdanje knjige čije se predstavljanje publici očekuje u decembru 2025. godine), koje predstavlja reviziju istoimene knjige, prevedene i prilagođene za čitateljstvo na engleskom jeziku, izvorno objavljene na holandskom jeziku pod naslovom *De Theorie van vertellen en verhalen*. Radi se o popularnoj publikaciji iz oblasti naratologije, čemu svjedoče i spomenuta četiri unekoliko revidirana izdanja na engleskom jeziku, ali i deset ponovljenih štampanja različitih izdanja, uz izostanak, koliko nam je poznato, ponovnog štampanja posljednjeg izdanja.

U ovom osvrtu će se, pored nekoliko riječi o autorici, ukratko predstaviti razvoj i definirati materija koju publikacija tretira. Potom će se nastojati predstaviti najvažnije karakteristike publikacije, uz ukazivanje na prednosti i eventualne nedostatke u pristupu autorice. Također, nastojat će se uspostaviti komunikacija s djelom Wolfa Schmida *Narratology: An Introduction* i to kroz promišljanje sličnosti i razlika u pristupu autorâ, kao i aplikabilnosti djela prilikom analiza određenih pojava u narativnim tekstovima različitih vrsta.

Ko je Mieke Bal?

Mieke Bal je međunarodno poznata teoretičarka kulture, kritičarka, filmska umjetnica i kustosica, dobitnica pet počasnih doktorata. Školovala se u Nizozemskoj, gdje je započela i svoju akademsku karijeru na nekoliko univerziteta kao profesorica teorije književnosti. Bila je gostujući predavač na univerzitetima u Montrealu, Torontu te na Harvardu. Akademski fokus usmjerava na rodne studije, migracijsku kulturu, psihoanalizu i kritiku kapitalizma. Primarno opredjeljenje Mieke Bal jeste razvijanje smislenog interdisciplinarnog pristupa kulturnim artefaktima i rasprava o njihovom potencijalnom učinku na javnost.

Šta je naratologija?

Naratologija je teorija narativa, tj. nauka o narativnom (pripovjednom) tekstu. Cilj joj je razumjeti, analizirati i evaluirati narative, a korpus su joj narativni tekstovi svih vrsta (književnost, reklame, strip, nauka, film itd). Naratologija nastoji utvrditi opće karakteristike narativa, osobine posebnih tipova narativa i sistem pravila za njihovo generiranje i procesiranje. Temelji se na ideji zajedničkog književnog jezika ili univerzalnog obrasca kodova koji djeluje u tekstu djela.

Priče se pričaju u različitim sferama komunikacije, tako da materijal za naratologiju pronalazimo u književnosti, reklamama, stripovima, nauci, muzici, slikarstvu i različitim kulturnim artefaktima. Različiti su pristupi naratologiji, neki tretiraju samo fiktionalne narative (npr. Shlomith Rimmon-Kenan), drugi proučavaju sve verbalne tipove narativa, dok neki zastupaju širi semiotički plan proučavanja i tretiraju sve narative bez obzira na medij u kojem se javljaju (uključuju i vizuelne i filmske narative, što čini Mieke Bal).

Naziv joj je dao Tzvetan Todorov u knjizi *Grammaire du Decameron*, a njezino konstituisanje kao teorije vežemo za teoretičare kao što su Vladimir Propp, koji nudi model za bajke na temelju sedam “sfera radnje” i trideset i jedne “funkcije” pripovijedanja; Claude Lévi-Strauss, koji je predstavio gramatiku mitologije; Gérard Genette, koji je kodificirao sistem analize koji je ispitivao i stvarno pripovijedanje i čin pripovijedanja kakvi postoje pored priče ili sadržaja. Ostali utjecajni teoretičari u naratologiji su: Roland Barthes, Claude Bremond, Gerald Prince, Seymour Chatman i Mieke Bal.

Razvoj naratologije

Već u svom djelu *Republika*, Platon je razlikovao književne žanrove na temelju žanrovski specifične konstelacije dvaju osnovnih načina govora nazvanih *mimesis*, što je imitacija govora u obliku dijaloga i monologa likova, i *diegesis*, koji obuhvata sve izgovore pripisane autoru. Aristotelova *Poetika* predstavila je drugi kriterij: razliku između ukupnosti događaja koji se odvijaju u prikazanom svijetu i *de facto* ispriповijedane radnje ili *mythosa*.

Friedrich Spielhagen razlikuje roman i novelu u smislu složenosti i funkcionalnosti likova, a uvodi i temeljnu razliku između pripovijedanja u prvom i trećem licu, što se odrazilo na odnos autora i pripovjedača. Teoretski pokušaj svođenja književnih pripovijesti na osnovna načela predstavio je Edward Morgan Forster. Tvrdio je da bi se jedna minimalna priča "Kralj je umro, a kraljica umrla" mogla pretvoriti u valjanu naraciju dodavanjem objašnjenja kao što je "tuga".

Fokusirajući se na narodne priče, Propp je predstavio model osnovnih komponenata pripovijesti i načine njihovog kombinovanja. Međutim, za razliku od svojih prethodnika, Propp se usredsredio na sadržajnu ravan kako bi opisao određenu vrstu ruskih bajki u smislu niza od trideset i jedne apstraktne „funkcije“. Iz naratološke perspektive najutjecajniiji doprinos formalnoj diferencijaciji *fabule* i *sujeta* (siže) dao je ruski formalizam i to Šklovski i Tomaševski. Fenomenološki doprinos teoriji perspektive dao je austrijski anglista Franz Stanzel, koji je identificirao tri prototipa "narativne situacije".

Strukturalisti su se pak uključili u sistemsko preispitivanje dviju dimenzija pripovijedanja koje je već identificirao Šklovski, *fabula* i *sujet*, a koje je Todorov na francuskom označio kao *histoire* i *discourse*, a Genette kao *histoire* i *récit*. Poststrukturalistička naratologija širi područje naratologije izvan književne pripovijesti i uvodi koncepte iz drugih disciplina, te stoga danas svjedočimo toku postklasične naratologije i „novim naratologijama“.

Naratologija: uvod u teoriju pripovijedanja

Knjiga na svojih dvije stotine i dvadeset osam stranica donosi predgovore prvom, drugom, trećem i četvrtom izdanju, kratki uvod u materiju te tri velika poglavlja (I Tekst: riječi, II Priča: aspekti, III Fabula: elementi). Knjiga nije opterećena podnožnim napomenama, ali je na kraju ponuđena detaljna bibliografija, kao i indeks vlastitih imena i književnih djela iz kojih su preuzimani primjeri, te indeks koncepata spomenutih u knjizi. Na početku svakog velikog poglavlja daju se uvodne napomene, a na kraju svakog poglavlja u zaključnim razmatranjima

autorica odgovara na određene kritike koje su se u međuvremenu javile, argumentirajući vlastite stavove, te dajući smjernice za dalje čitanje upućujući na autore i literaturu iz kojih preuzima ili na osnovu kojih gradi svoje naratološke koncepte.

Uvod

U Uvodu autorica tretira tradicionalnu dilemu naratologa (ko ima riječ: pisac – fiktivni govornik – pripovjedač/narator – akter u direktnom govoru), ukazujući na činjenicu da se u tekstu skoro nikada isključivo ne pripovijeda (iznose se mišljenja o nečemu, ono što naratora muči). Stoga je važno *šta* je izrečeno u tekstu. No, svjesna je da je nemoguće opisati sve aspekte jednog teksta, i pitanje je da li se od tekstualne analize upravo očekuje potpunost? Pretpostavljamo da se generalni opis teksta ipak traži, a on bi predstavljao osnovu za iznošenje sopstvene interpretacije, koja je u osnovi samo prijedlog (*mislim da tekst znači to*). O takvom prijedlogu može se raspravljati tek nakon jasnog opisa.

Sličnog stava je i Wolf Schmid (*Narratology: An Introduction*), budući da i on bira elemente koji su potrebni naratološkoj teoriji kako bi je mogao učiniti plodnom, te ukazuje da interpretacija i naratološka analiza ne treba da budu jasno odvojene jedna od druge prilikom tretiranja određenog djela.

I Tekst: riječi

Prema Mieke Bal, pripovjedač/narator nije *apstraktni autor* ili *implied author* (podrazumijevani, naslućeni, implicirani autor). On je rezultat istraživanja značenja teksta i o njemu se može raspravljati tek nakon interpretacije nekog teksta na temelju tekstualnog opisa. Po Bal, takav autor prelazi granice naratoloških interesa za pripovjedne aspekte pripovjednog teksta te pripovjedača definira kao “instancu koja iskazuje jezične znakove od kojih se sastoji tekst”.

Wolf Schmid je suprotnog stava: on “apstraktnog autora” smatra nužnim elementom naratologije, govoreći kako prisustvo apstraktnog autora u epskoj komunikaciji govori da su pripovjedač, njegov tekst i značenja izražena u njemu predmeti prezentacije, dok značenja priskrbuju svoja željena značenja vezana za djelo tek na nivou apstraktnog autora. No, ovakvo posmatranje komunikacije ne govori nam na koji način apstraktni autor može biti rekonstruisan na osnovu pripovjednog teksta, što ovakav koncept čini nedovoljno jasnim, a njegovu primjenu otežanom. Ipak, Schmid naširoko raspravlja o iznesenim prigovorima

i razmatra njihovu valjanost, te se tako čitatelju podastire samostalna odluka o tome koji stav slijediti.

Prethodno se na pripovjedača gledalo kao na subjekt ili glas koji se može odvojiti od riječi, no Bal ga smješta u "tekst". Ona pak ističe da tekst sadrži pripovjedne, opisne i argumentativne dijelove, a sama izmjena ovih diskurzivnih načina jedna je od najočitiјih naratorovih funkcija, te on zasluųuje analizu kao takvu.

Bal raspravlja i o razlici između pripovjedača „u prvom licu” i „u trećem licu” tvrdeći da je pripovjedač uvijek „prvo lice”. Mieke Bal razlikuje pripovjedno „ja” koje govori o sebi i pripovjedno „ja” koje govori o drugima, ali broj mogućih „jova” želi nijansirati ali i ograničiti govoreći kako može isključivo pripovijedati, može opaųati, može biti akter, može svjedočiti. Bal nudi dva pojma: *eksterni pripovjedač* i *pripovjedač vezan za lik*. Pripovjedač vezan za lik jeste sredstvo za pripovijedanje koje se „poistovjećuje s likom”, dok je eksterni pripovjedač sredstvo za pripovijedanje koje se „nikada izričito ne naziva likom” i stoga može biti viđen i kao „sveznajući”. Ipak, Mieke Bal uzdržava se od upotrebe koncepta „sveznajući pripovjedač”, jer je, između ostalog, ideološki manipulativno čak i pretpostaviti takvu mogućnost.

Prvo poglavlje ograničava oblast koja se istraųuje i najviše se bavi govornim formama i opisima. Upravo ove dvije oblasti određuju koliki će biti estetki efekat teksta. Međutim, pripovjedni tekstovi, prema Mieke Bal, manipulišu upravo posredstvom prijatnih estetskih osobina, da bi se vizija o svijetu koji ima etičke dimenzije lakše prihvatila.

II Priča: aspekti

Direktni sadržaj onoga što se pripovijeda jeste priča. Razlika između priče i onoga što se priča postoji. Ono što se priča nije samo niz događaja. Sve one karakteristike koje vidimo u uređenoj priči u odnosu na fabulu nazivamo aspektima, čime se ukazuje na srednji sloj od triju slojeva priče, a koji se sastoji od fabule (fabula je proizvod mašte, priča je proizvod uređenja). Autorica u aspekte priče ubraja *redoslijed, ritam, likove, prostor i fokalizaciju*.

Interesantnim djeluje njezino poimanje promjena u redoslijedu (*anahronija*), jer upravo takve promjene tjeraju na intenzivnije čitanje. Ona tretira tri aspekta odstupanja od vremena: *pravac, distanca* i *raspon*. Pod *pravcem* podrazumijeva onaj događaj koji je predstavljen u anahroniji a dešava se u prošlosti i budućnosti. Kada se dešava u prošlosti, autorica predlaųe termin *ukazivanje unazad* ili *retroverzija*, a kada se dešava u budućnosti, predlaųe termin *ukazivanje unaprijed*

ili *anticipacija*. Autorica, dakle, odstupa od Genettovih termina poput *analepsa* i *prolepsa*, jer se prema autorici takvi pojmovi, kojima priznaje i prednosti, čine prilično tajnovitima i, prema tome, teže odbijanju. Izbjegava ih i koristi izraze koji imaju vezu s engleskim izrazima, dok se ne pronađe odgovarajući izvorni engleski pojam.

Veliki doprinos naratologiji Mieke Bal je dala promišljajući *fokalizaciju*, koja, prema njenom mišljenju, predstavlja odnos između prezentovanih elemenata i vizije kroz koju su oni predstavljeni (odnos vizije i onog uočenog). Ona kritikuje Genetteovu tipologiju fokalizacije i uvodi razliku između *aktera koji vidi* i *onoga što je viđeno*, odnosno između subjekta fokalizacije, tj. *fokalizatora* i *objekta fokalizacije*. Za nju je fokalizacija shvaćena kao odnos između opažanja, odnosno percepcije, opaženih elemenata i gledišta. Bal smatra da treba proučiti svaki pol tog odnosa. Subjekt fokalizacije jeste **tačka** u pripovjednom tekstu s koje se sagledavaju opaženi elementi te se može poklapati s likom ili biti izvan njega. Kada je fokalizacija vezana uz lik koji sudjeluje u priči, tada se naziva *internom fokalizacijom*, a u slučaju anonimnog aktera koji je postavljen izvan fabule te djeluje kao fokalizator – radi se o *eksternoj fokalizaciji*. Bal tako odbacuje Genetteovu *nultu fokalizaciju*. Genett tvrdi da fokalizatori mogu biti isključivo likovi, a Bal (i Rimmon-Kenan) smatraju da fokalizatori mogu biti i pripovjedači i likovi.

Mieke Bal odbacuje termine poput *perspektiva* i *pripovjedna tačka gledišta*, pri čemu potponji koristi i Wolf Schmid, a koji po njemu predstavlja skup uvjeta formiranih unutrašnjim i vanjskim faktorima za razumijevanje i predstavljanje događaja. Ti faktori su *prostor, ideologija, vrijeme, jezik, percepcija*, koji, prema autoru, na različite načine mogu biti relevantni za konstituciju perspektive u tekstu. Mieke Bal smatra da je ovakva tipologija upotrebljiva, ali manjkava, jer ne razlikuje *onoga ko vidi* od *onoga koji kazuje*. Donekle bi se mogao prihvatiti termin *perspektiva* kao operabilan jer pokriva i fizičku i psihološku tačku gledišta, a jedino ne pokriva instancu koja upućuje na pripovjednu radnju. Stoga je termin *fokalizacija* adekvatniji i ima prednosti.

Najviše tema u drugom poglavlju dolazi iz teorije romana, a premda se radi o općem terminu i postavlja se nasuprot drame, poezije, kratke priče i novele, ipak sugeriše razlike između narativnih i nenarativnih tekstova. No, granica između narativnih i nenarativnih tekstova kakvu nalazimo u literaturi danas je prilično fluidna, tako da je za neki tekst teško kazati da ne pripada svijetu narativnog. Svjedočimo, naprimjer, svojevrsnom bujanju naratoloških pristupa izvornim historijskim i pravnim dokumentima, što u određenoj mjeri predstavlja odgovor na pozive Mieke Bal i Wolfa Schmida kako ne treba postavljati pitanje šta narativ znači, već je potrebno tragati za najboljim načinom kako narativu

pristupiti. Upravo Bal tvrdi da je naratologija primjenjiva i na novinske tekstove, izvještaje, izvode iz razgovora i psihoterapeutske seanse, gdje bi se pokazalo kako je *fokalizacija* najvažnije i najsuptilnije mjesto manipulacije. Tako bismo, ukoliko imamo za cilj otkrivati skrivene ideologije, pri analizi vijesti trebali uključivati fokalizaciju.

III Fabula: elementi

Fabula je apstraktni konstrukt u kojem su narativni događaji prikazani logičnim redosljedom kojim bi se odvijali u stvarnom svijetu. Fokus na nivou fabule usmjeren je na vremenske odnose između događaja: oni su predstavljeni hronološkim redosljedom kojim se događaju, što nije uvijek redosljed kojim su predstavljeni u stvarnoj naraciji. Događaji, akteri, vrijeme i mjesto, koje Mieke Bal naziva *elementima*, zajedno čine sadržaj fabule.

Međutim, fabula kako je Mieke Bal predstavlja nije samo skup elemenata, kod nje elementi prisutni na nivou fabule poprimaju sve veću specifičnost kad se ponavljaju na nivou priče i teksta. Tako “akter” i “hronologija” fabule postaju “lik” i vremenska manipulacija pričom, a npr. “mjesto” postaje “prostor” na nivou priče, a onda postaje “opis” kada posmatramo nivo teksta. Neki elementi pojavljuju se samo u fabuli, a drugi, poput “fokalizacije” u priči i “pripovjedača” u tekstu, nemaju parnjaka na drugim nivoima.

Na ovom nivou narativa ne postoje potpuno razvijeni likovi, već akteri koji se mogu podijeliti u klase na osnovu zajedničkih karakteristika. Takve klase aktera Bal naziva *aktantima*. Njezini aktanti imaju nešto zajedničko s Proppovim ulogama, s tim što Bal dodaje element težnje ili cilja. Termin *aktanti* preuzima od Greimasa. Iako autorica model smatra korisnim, ne usvaja njegove koncepte *antiaktant* i *koaktant*, a namjesto njih uvodi termine *protivnik* i *pomoćnik* (aktanti koji se razlikuju od ostalih ne stoje u direktnoj vezi s objektom, već sa funkcijom koja subjekat vezuje s objektom; npr. svaka Šeherezadina priča iz *Hiljadu i jedne noći* jeste *pomagač*, a neprekidna ljubomora muža i njegovo nepovjerenje – *protivnik*).

U ovom poglavlju autorica se oslanja na koncept binarnih opozicija, i to opozicija za koje očekujemo da će funkcionirati u fabulama kao zamke, ali i alati. Poenta nije u uočavanju, potvrđivanju ili otkazivanju opozicija, već, kako autorica veli, u postavljanju opozicija koje primjećujemo nasuprot onima koje imamo sami, i u korištenju razlika između njih kao alata za razbijanje njihove tiranije.

Zaključak

Knjiga Mieke Bal jeste sažeta, integrisana teorija pripovijedanja zasnovana na strukturalističkoj tradiciji. Ona razlikuje tri komponente pripovjednih narativa, što približno odgovara Genetteovoj shemi (*histoire, recit i pripovijedanje*) i Rimmon-Kenaninjoj (*priča, tekst i pripovijedanje*), posvećujući svakom poglavlje: (1) tekst (riječi), koji obuhvata pripovjedača i vrste pripovijedanja, kao i verbalnu aktualizaciju fabule i priče; (2) priča (aspekti), koja govori o načinima kako su elementi predstavljeni i (3) fabula (elementi), koja se sastoji od događaja, aktera, vremena i mjesta.

Knjiga Wolfa Schmida pak predstavlja teorijski pristup onim tekstovima u kojima se klasični koncept narativnosti poklapa sa strukturalističkim. On se, dakle, bavi književnim tekstovima koji predstavljaju priču podrazumijevajući posrednički autoritet pripovjedača. On uključuje i teorije istočnoevropskih naratologa, ruskih formalista, te knjiga, budući da je prvobitno nastala na ruskom jeziku, obiluje primjerima iz ruske književnosti.

Schmid elemente pripovijedanja sažima u sljedećih pet grupa: (1) Obilježja narativa u pripovijesti (gdje obrađuje narativnost i fikciju); (2) Entiteti u narativnom djelu (govori o apstraktnom autoru i čitaocu te o naratoru i recipijentu); (3) Narativne perspektive (prihvata *point of view* pored *perspektive* i *fokalizacije*, iako cijeni pristup Mieke Bal ovom elementu priče); (4) Tekst naratora i tekst likova te (5) Konstitucija naracije: *događaji – priča – pripovijest – izlaganje pripovijesti*.

Ono što Schmidovu *Naratologiju* razlikuje od *Naratologije* Mieke Bal jeste njegova antropomorfnost. Naime, on ne pristaje da se pripovjedač depersonalizira jer to ne odgovara našoj percepciji narativnog teksta i instanci koje stoje iza njega. Dakako, mi pripovjedača uglavnom i ne doživljavamo kao funkciju, već kao subjekta koji je nadareno misleće ljudsko biće.

Aktuelni akademski naratološki pristupi kao objekt analize ili podlogu za teoretske zahvate najčešće uzimaju prozne tekstove, što može biti opravdano pretpostavkom da danas narativi i teže da budu iskazani u prozi (u prošlosti to nije bio slučaj, npr. epika). U tom smislu, knjiga Mieke Bal djeluje aplikabilnom prilikom analize narativnog u književnosti, nauci, filmu i slikarstvu. No, istraživači bi se mogli naći u problemu ukoliko predmetnu knjigu koriste kao osnovno polazište tragajući za narativnim u epskoj ili lirskoj poeziji, ali i u *cybertextu*.

Jer, podnaslov knjige Mieke Bal (*Introduction to the Theory of Narrative*), kao i knjige Wolfa Schmida (*An Introduction*), sugerise metodičan ali opći pristup. Stoga su namijenjene prvenstveno studentima koji pripovijedanje i narativ smatraju najrasprostranjenijim semiotičkim načinom izražavanja, unutar književnosti i izvan nje. Knjiga Mieke Bal, iako jednostavnije strukture i bez

opsežnijih elaboracija, može poslužiti kao dobra polazna tačka za razumijevanje narativa i njegovih učinaka. Iako ne nudi iscrpne analize niti nameće jedan pravac, otvara prostor čitatelju da samostalno izabere konceptualni okvir koji će slijediti. Narativ, naime, može biti moćno sredstvo, često korišteno ne samo za estetske već i za manipulativne, političke i druge svrhe. Pored konceptata koje autorica predstavlja, hibridni pristup kakav se danas očekuje može se crpiti iz sugestija autorice o tome koje autore čitati radi širenja naratološke spoznaje, te koje bi lingvostilističke nauke i nelingvističke srodne discipline trebalo koristiti uz ovu knjigu.

Na kraju, mladi istraživači mogli bi posegnuti za ovom knjigom, ali samo kao za polazištem pri analizama narativa u književnosti, drugim medijima (film npr.) i „novim” medijima, posebno ako za cilj imaju bolje razumijevanje kulture uopće. U tom smislu mogla bi nam pomoći i Mieke Bal publikacijom *Narratology in Practice* (Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2021), a gdje bi autorica trebala dati smjernice kako pristupiti analizi narativnih aspekata u vizuelnim, filmskim umjetnostima ali i historijskim dokumentima. Svakako, treba imati na umu da je neuspjeh analize uz pomoć sistemskog koncepta ipak rezultat sam po sebi, te zato, umjesto transformaciji utvrđenih pojmova u navodno novi kontekst, značajnije mjesto u praksi treba dodijeliti naratologiji i pristupu Mieke Bal.